

YOKSULLUK SORUNU ÜZERİNE İKİ ÇALIŞMA

Yücel Bulut

Yoksulluk konusu son yirmi yıllık süre içerisinde artan bir ilgiye mazhar oldu. Son yıllarda yapılan yoksulluk araştırmalarında, problem, değişik boyutlarıyla ele alınmıştır. Gerek makro düzeyde, gerek mikro düzeyde ve gerekse de nesnel bir ekonomik kategori olarak ölçülmesi ve hesaplanması gibi amaçlarla yapılan yoksulluk araştırmaları mevcuttur. Bu yazıda; biri, yoksulluk sorununu makro düzeyde uygulanan ekonomi politikalarıyla ilişkisi bağlamında değerlendiren, mevcut yoksulluk araştırmalarının gerek kavramsallaştırma, gerek yoksulluğu ölçme yöntemleri ve gerekse de yoksullukla mücadele stratejilerinin sınırlılıklarını eleştiren, diğeri yoksulluk meselesini Türkiye özelinde ve bizzat yoksulların anlatıları çerçevesinde aktarmaya çalışan iki çalışma tanıtılmaktadır. Bu yazıda, kitapların tahlili ya da değerlendirmesi yapılmamış, yalnızca iki çalışmanın amaçlarının, kapsamlarının, yöntemlerinin ve temel iddialarının tanıtılmasıyla yetinilmiştir.

1980'li yıllar, az gelişmiş ülkelerde ve geçiş ekonomilerinde yapısal uyum ve istikrar programlarının IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar aracılığıyla uygulamaya sokulduğu yıllardı. Zamanla, söz konusu programların, bu ülkeleri hedeflenen kalkınma ve zenginlik seviyesine getirmediği ve tersine bir dizi kriz içerisine soktuğu, tüm dünyada yoksulluğun ciddi boyutlara ulaşmasına sebep olduğu görülmüştür.

Yirminci yüzyılın son yirmi yılında uygulamaya konan bu yapısal uyum ve istikrar programlarının olumsuz etkileri ve sosyal maliyetleri üzerine çeşitli araştırmalar 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren yapılmaya başlandı. Bu bağlamda, UNICEF'in 1987 yılında yayınladığı rapordan söz edilebilir. 1990'lı yıllarda özellikle *yoksulluk* konusu, BM, OECD, ILO, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi çeşitli kuruluşlar tarafından daha kapsamlı şekilde ele alınmaya ve takip edilmeye başlandı. Örneğin: UNDP, 1990 yılında yıllık olarak İnsani Gelişme Raporu'nu yayınlamaya başladı. Birleşmiş Milletler

1996 yılını Yoksullukla Mücadele Yılı, 1997-2006 dönemini de Yoksullukla Mücadele On Yılı ilan etti. 2001 yılında Davos'ta toplanan Dünya Ekonomik Forumu'nun ana temasını "yoksulluk" konusu oluşturmaktaydı. 2000 yılında gerçekleştirilen ve 147 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının katıldığı Binyıl Zirvesi'nde de mutlak yoksulluk içinde yaşayan insan sayısının 2015 yılına kadar yarıya indirilmesi yönünde ilke kararı alındı.

Fikret Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk — Kavramlar, Nedenler, Politikalar ve Temel Eğilimler* (İstanbul: İletişim Yay., 2. Baskı, 2002) başlıklı çalışmasında, yoksulluğun yaygınlaşmasında ve ciddi boyutlara ulaşmasında, IMF ve Dünya Bankası tarafından uygulamaya sokulan —piyasa yanlısı dışa açık modelin bir gereği olarak ithalat serbestliği, reel ücretler üzerinde denetim, finansal serbestlik, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve genel olarak devletin küçültülmesi yanında daraltıcı para ve maliye politikaları ve sosyal harcamaların kısılması vb. gibi ortak amaçları hedefleyen— *istikrar ve yapısal uyum politikalarının* etkisine dikkat çekmekte ve söz konusu kuruluşlar aracılığıyla, neo-liberal politikaları uygulamaya koyan ülkelerde, bu ülkeler arasında Türkiye de bulunmaktadır, bu dönemde yoksulluğun ciddi boyutlarda artmış olmasının bir rastlantı olmadığını belirtmektedir [Şenses, 2002: 25].

Şenses, yoksulluğu üç temel yaklaşım çerçevesinde ele almaktadır: Yoksulluk, (1) tarihsel bir süreç içerisinde geriye ve ileriye bağlantılı dinamik bir olgudur; (2) "mekansal düzlemde tek bir nokta üzerinde odaklanmak" problemi anlamayı güçleştireceği ve yanlış sonuçlara götüreceği için, mesele, bütün ülke ve ülke gruplarını tehdit eden bir olgu olarak değerlendirmelidir; ve (3) Konu, tek bir bilim dalının açıklayamayacağı denli geniş ve karmaşıktır; o nedenle, farklı akademik disiplinlerin bakış açısı ve bulgularına başvurulması yararlı olacaktır [Şenses, 2002: 25-28]. Şenses'in meseleye yaklaşımı ve değerlendirmeleri, aynı zamanda, onun yoksulluk araştırmalarının sınırlılıklarına ilişkin eleştirileri olarak da anlaşılmalıdır.

Şenses'in çalışması, giriş ve sonuç bölümleri dahil toplam sekiz bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın amaç ve kapsamını sunan Giriş bölümünden sonra gelen "Yoksulluğa Karşı Artan İlgi ve İlginin Kaynakları" başlıklı İkinci Bölüm'de yazar; yoksulluğa duyulan ilginin kaynaklarını 17. yüzyıldan başlayarak irdelemiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında meseleye duyulan ilginin boyutları ve niteliği, Gelişme İktisadi ve Dünya Bankası'nın konuya bakışlarındaki değişiklikler çerçevesinde değerlendirmiş ve yoksulluk

gündeminin gelişmiş ülkelerin çıkarları doğrultusunda biçimlendirildiğini, bu bağlamda da Dünya Bankası gibi kuruluşların işlevsel bir rol oynadıklarını vurgulamıştır.

“Tanım, Kavramlar ve Ölçüm” başlıklı Üçüncü Bölüm’de, yoksulluğu tanımlama, yoksulluğu ölçme ve ölçüm kıstaslarına ilişkin problemler tartışılmış ve söz konusu kavram ve ölçümlerin bir eleştirisi yapılmaya çalışılmıştır.

Kitabın Dördüncü Bölümü “Temel Yoksulluk Eğilimleri ve Yoksulluk Profilleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, değişik ülke ve ülke gruplarının yoksulluk eğilimlerini ve daha genel anlamda temel refah göstergelerini ve ortaya çıkan yoksulluk profilini, bağımsız araştırmaların sonuçları ışığında değerlendirmeyi, ulaşılan sonuçlar arasındaki tutarsızlıkları göstermeyi ve bazı temel eğilimlerin ötesinde de kesin bir sonuca ulaşmanın güçlüklerini vurgulamayı amaçlamış.

“Yoksulluğun Nedenleri” başlıklı Beşinci Bölüm; yoksulluğa tesir eden demografik etmenler, işgücü piyasalarında değişiklikler, doğal afetler, ayrımcılık, yerleşim yerinin özellikleri gibi dışsal etmenler ve son yirmi yılda uygulanmakta olan neo-liberal ekonomi politikaları ele alınmıştır.

“Yoksullukla Mücadele: Hanehalkı, Ulusal ve Uluslararası Boyutlar” başlıklı Altıncı Bölüm’de, yoksullukla mücadele konusu, büyüme-gelir dağılımı ilişkisi ekseninde, değişik ülkelerde uygulamaya konan radikal yoksullukla mücadele programları, hanehalklarının yoksullukla mücadele için aldıkları önlemler ve geliştirdikleri geçim stratejileri çerçevesinde tartışılmıştır.

Yedinci Bölüm’de, yazar, eserinin önceki bölümlerinde ele aldığı yoksullukla mücadele yaklaşımlarının karşılaştıkları sorunları daha ayrıntılı olarak irdelemeye, bu yaklaşımların yetersizliklerini ortaya koyarak yeni bir yoksullukla mücadele yaklaşımının temellerini belirlemeye çalışmıştır. Sekizinci Bölüm ise, yazarın eserinin kısa bir özetini yaptığı ve yoksullukla mücadele konusundaki önerilerini dile getirdiği bir bölümdür.

Fikret Şenses’in çalışması, gerek dili ve gerekse de planlanması itibarıyla son derece açık ve anlaşılır bir metindir. Yoksulluğun tanımlanması ve ölçülmesi konusunun derinlikli olarak tartışılması, problemin tarihsel bir süreç içerisinde ve mekansal karşılaştırmalar çerçevesinde ele alınmış olması, makro düzeyde gelişmiş ülkelerin çıkarları doğrultusunda tüm dünya düzleminde uygulamaya konan yapısal uyum ve istikrar programlarının yoksulluk

üzerindeki olumsuz etkilerini değerlendirmesi gibi özellikleri nedeniyle *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk* çalışması konuya ilgi duyan araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

Necmi Erdoğan'ın yayına hazırladığı *Yoksulluk Hâlleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* (İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yay., 2002) başlıklı çalışma, adından da anlaşılacağı üzere, Türkiye'deki kent yoksulluğunun durumunu ele almayı amaçlamıştır. Araştırma, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerimizin yanı sıra Urfa, Konya ve Erzurum gibi illerde de gerçekleştirilmiştir. Bu durum, büyük kentlerimizle taşra kentlerindeki yoksulluk durumları arasında bir mukayese yapma imkanı sunmaktadır. Araştırma yürütenler, yoksulluğu "nesnel" bir ekonomik kategori olarak tanımlayıp ölçmek gibi bir problemleri olmadığı ve kendilerini yoksul hisseden veya addeden insanların kültürel ve siyasal temsillerini kavramaya çalışmaları nedeniyle, kesin sınırlarla tanımlanmış, belirli bir "gelir grubu" ile kendilerini sınırlamamışlar. Dolayısıyla, çalışma daha ziyade "yoksulluk kültürü"nü değişik boyutlarının analiz edilmesine yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

Yoksulluk Hâlleri "Yoksulluk Üzerine" ve "Yoksulluk Hikayeleri" başlıklarını taşıyan iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm, araştırmaya katılmış yazarların, araştırma bulgularını çeşitli zaviyelerden değerlendirdikleri yazılardan oluşmaktadır. İkinci Bölüm ise, araştırmaya konu edilen yoksulların kendilerini anlattıkları mülakatların bir kısmının kaset çözümlerinden oluşuyor. Araştırmayı yürütenler ve yayınlayanlar, yoksulların yoksulluğu nasıl algıladıklarını, kendilerini nasıl gördüklerini bizzat kendilerinin anlatmasına özel bir önem verdiklerin, Necmi Erdoğan'ın kaleminden çıkmış olan "Giriş: Yoksulları Dinlemek" bölümünde ve eserin pek çok yerinde dile getirmişler.

Yoksulluk Hâlleri, amaç olarak, "Türkiye'de kent yoksulluğunun kültürel ve siyasal formasyonunu çözümlemeyi" [*Yoksulluk Hâlleri*, s. 9] hedeflemiş ve yöntem olarak da, "yoksulluğu yoksulların kendi anlatılarından okumayı" tercih etmiş [*Yoksulluk Hâlleri*, s. 9].

Eserin Birinci Bölümü, Necmi Erdoğan'a ait iki yazıyla başlıyor: "Garibanların Dünyası: Türkiye'de yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar" ve "Yok-sanma: Yoksulluk-Mâduniyet ve Fark Yaraları". "Garibanların Dünyası..." başlıklı ilk yazıyı, Necmi Erdoğan, araştırmaya başlamadan evvel, çalışmanın problematliğini ve kavramsal çerçevesini çizmek için kaleme almış ve ilk olarak *Toplum ve Bilim* dergisinin "Yoksulluk ve Yoksunluk" başlığını

ve pratiklerin oluşturduğu karmaşanın nedenselliği yerine, dinin yoksullar tarafından nasıl algılandığı ve bu algılamanın nasıl dile getirildiği konuları üzerine yoğunlaşmayı tercih etmiştir. Ahmet Çiğdem, Dinsellik ile yoksulluk arasında, dinin dünyaya katlanma ve yoksulluktan kaynaklanan çelişkileri yumuşatma ve yatıştırma işlevi gören bir ilişkinin bulunduğu, ancak bu ilişkinin iyi tanımlanmış ve teodesik bir ifade olarak konamayacağını ve yoksulluk durumuna katlanmayı zorunlu kılan daha yapısal etmenlerin bulunduğunu iddia etmektedir.

Mustafa Şen, “Kökene Dayalı Dayanışma ve Yardımlaşma: ‘Zor İş...’” başlıklı yazısında, dinsel ve etnik kökene dayalı dayanışma ilişkilerini, yoksulluk, zenginlik ve dayanışmaya ilişkin algı ve anlatıları iki yoksul grubun, Alevi ve Kürt yoksulların özelinde ele almaktadır. Şen, her iki grubun da birtakım özgül tarihsel, sınıfsal ve siyasal açmazlara karşı karşıya olduklarını ve bu açmazların söz konusu kesimlerin kullanabilecekleri kaynakların maddi sınırlarını oluşturduğunu ifade etmektedir. Araştırmanın yapıldığı dönemin, Şubat 2001 krizinin tüm iktisadi ve sosyal etkilerinin tüm olumsuzluklarıyla belirginleştiği bir dönemde yapılmış olması, “gemisini kurtaran kaptan” zihniyetiyle hareket etmenin, yoksullar arasındaki dayanışma ağlarına ilişkin algıları nasıl derinden etkilediğini göstermiştir. Mustafa Şen, uygulanan neo-liberal politikaların yoksul kesimlerin ulaşabilecekleri kaynakları da erittiğini ve toplumun adaletçi ve eşitlikçi potansiyelini çökerterek, yoksulların dayanışma-yardımlaşma algılarını derinden etkilediğini ileri sürmektedir.

Yoksulluk Hâlleri ve Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk, son yıllarda sayıları artan yoksulluk araştırmalarından sadece iki tanesi. Türkiye’de bunlar dışında gerek üniversitelerde gerçekleştirilen çalışmalar ve gerekse çeşitli toplumsal örgütler (örneğin TÜSİAD) tarafından yaptırılan birçok araştırma ve hazırlatılan rapor kamuoyu ile paylaşılmıştır. Biz burada, sadece iki tanesini kısaca tanıtmaya çalıştık. Her iki çalışmada sıklıkla vurgulanan bir gerçek, son yirmi yılda uygulanan neo-liberal sosyal ve iktisadi politikaların, ülkedeki paylaşım dengelerini bozduğu, devletin sosyal devlet işlevlerini terk ederek geri çekildiği ve söz konusu politikaların uygulanmasının aynı zamanda, devletin bu işlevini üstlenecek toplumsal yardım kuruluşlarının ulaşabilecekleri-kullanabilecekleri kaynakları da erittiği ve dahası, bu sürecin yoksullar arasındaki dayanışma-ilişki ağlarını zayıflattığıdır. Özellikle Şubat Krizi sonrasındaki süreç, bu gerçeği daha bir belirgin kılmaktadır.